
چالش های پیش روی پارادایم زیست پزشکی در مواجهه با تعیین کننده های اجتماعی سلامت

• دکتر ابراهیم اخلاصی

• عضو هیئت علمی دانشگاه علامه طباطبائی

سویه های فلسفی بحث مبتنی بر متنخبی از مفاهیم برگرفته از آراء
مهم ترین فیلسوفان تأثیرگذار غرب، به شرح زیر خواهد بود.

- رنه دکارت // دکارتیزم // علم مدرن // آگاهی از آگاهی // هستم // می اندیشم

- میشل فوکو (۱۹۲۶-۱۹۸۴)

میشل فوکو (۱۹۲۶-۱۹۸۴)

✓ اپیستمه

✓ باستان شناسی دانش

✓ تبارشناسی

دلالت های حاصل از نظرات فیلسوفان مورد بحث در نسبت با علم پزشکی و سایر مقولات مرتبط با آن از جمله اخلاق پزشکی

پارادایم و تغییر پارادایمی
روند تغییرات / از تصریح تا تأویل
علم بهنجار و چالش های پیش روی
جایگزینی بطئی پارادایم جدید
نفی نگاه استعلایی به معرفت
تایخمندی معرفت
توهم پیشرفت و نفی نگاه خطی به روند تغییرات

سویه جامعه شناختی نخست:

✓ سنت واقعیت اجتماعی / ساختاری کارکردی / پوزیتویسم / روش شناسی //
ظرفیت ها / چالش ها

✓ سنت تضادی / پوزیتویسم / روش شناسی // ظرفیت ها / چالش ها

✓ سنت تفسیری / تفهومی // پدیدارشناسی // ظرفیت ها / چالش ها

✓ سنت مبادله و انتخاب عقلانی ظرفیت ها / چالش ها

سویه جامعه شناختی دوم:

✓ جامعه شناسی معرفت (SN)

✓ جامعه شناسی علم (OSS)

✓ دیدگاه معیار درباره علم // مرتون // نهاد علم // ربط ارزشی //

کنشگران علمی // CODUS

✓ جامعه شناسی علم و معرفت در معنای جدید (NSS)

✓ علم و معرفت به مثابه فرهنگ // امتزاج دانش و ارزش

✓ جامعه شناسی پزشکی

✓ با یادآوری دلالت های حاصل از نظرات فلاسفه مورد اشاره و نیز با عطف توجه به سنت های نظری مندرج در جامعه شناسی، راه حل برون شد از این نگاه های متکثر و بعضاً غیر قابل جمع چیست؟

✓ آیا اصولاً طرح این پرسش صحیح است؟

✓ آیا طرح پرسش مذکور مصداق نوعی خشونت معرفت شناسانه نیست؟

✓ شاید هم راهی نباشد!

مفاهیم محوری مندرج در آراء یورگن هابرماس

✓ پروژه فکری // نازیسم // فاشیزم // هولوکاست // پزشکان نازی // اخلاق پزشکی //

✓ استعمار زیست جهان به وسیله نظام اجتماعی lifeworld vs. System

✓ هژمونی عقلانیت فنی و تکنیکی

✓ سلطه رسانه ای و ایماژسازی رسانه ها

✓ حوزه عمومی

✓ سیاست دیالوگی

✓ عقلانیت ارتباطی communicative rationality

✓ میان ذهنیت و اجماع consensus

آنتونی گیدنز

- ساختاربندی **structuration**
- مدرنیته متأخر **Late Modernity**

پی یر بور دیو

• میدان های اجتماعی **Social Filelds**

• عادت واره **Habitus**

دلالت های حاصل از رویکردهای نظری متأخر

✓ نقد امر مدرن

✓ امتناع از مبنا ستیزی های پسا مدرن

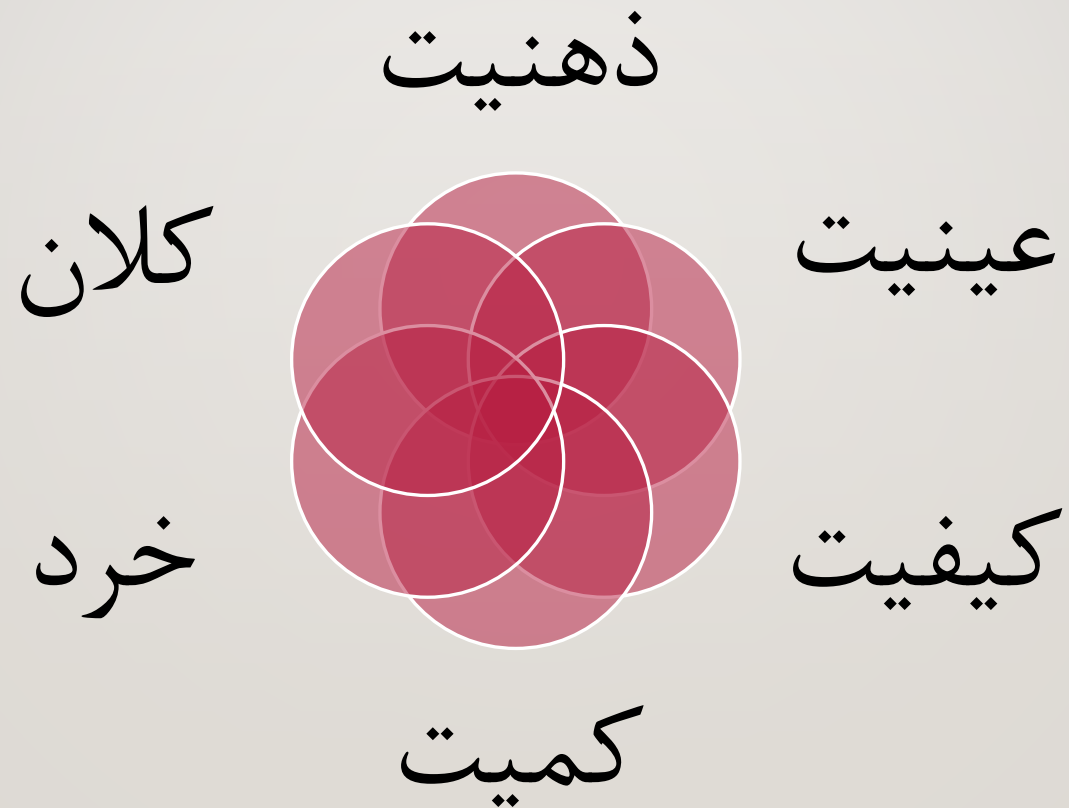
✓ انسانی تر شدن زیست بوم

✓ مشارکت همه ذینفعان

✓ محوریت یافتن رویکردهای میان رشته ای در مواجهه با مسائل و مقولات فرهنگی، اجتماعی، و پزشکی

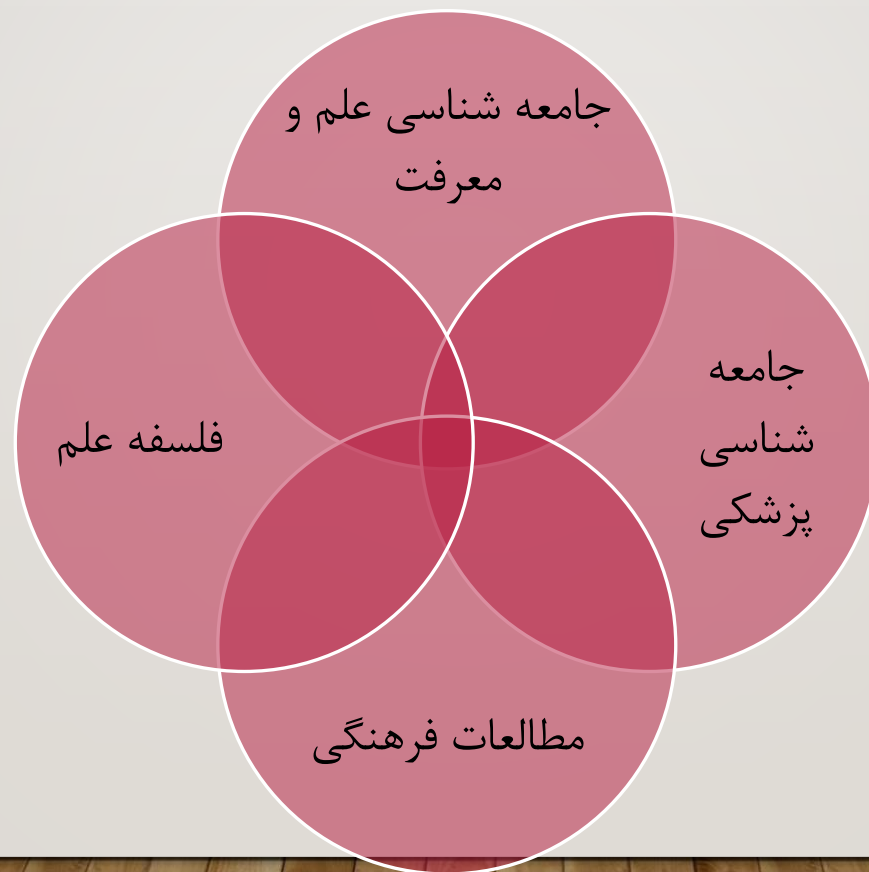
✓ منعطف شدن بیش از پیش مرزهای بین رشته ای

انگاره ترکیبی ۱

انگاره ترکیبی ۲

(امتزاج مرزهای رشته ای در یکدیگر)

مفهوم شناسی و پیشینه تاریخی جامعه شناسی پزشکی (ادامه)

- تعریف جامعه شناسی پزشکی:
- رشته ای تخصصی که در آن سلامت، بهداشت و بیماری از دیدگاه جامعه شناسی مورد تجزیه و تحلیل واقع می شود. // ساری و جاری بودن بیماری در همه جا به مثابه یک پدیده جهانی /// تفاوت در نوع / درجه اهمیت / چگونگی مقابله و مواجهه با آن در زمینه های فرهنگی مختلف // شناخت و آگاهی نسبت به بیماری در چارچوب الگوهلی فرهنگی صورت می گیرد. ///

• (حاشیه)؛ نسبت تقابلی پارادایم زیست پزشکی با مفاد فوق

مفهوم شناسی و پیشینه تاریخی جامعه شناسی پزشکی (ادامه)

- تعریف کاکرهام از جامعه شناسی پزشکی // شاخه ای از جامعه شناسی که به بررسی روابط متقابل میان پدیده های اجتماعی با پدیده ها و مسائل پزشکی و بهداشتی می پردازد. هدف جامعه شناسی پزشکی عبارت است از شناخت علمی اثرات حاصل از عوامل اجتماعی بر بیماری ها و نحوه پیدایش آن ها، روش های درمان، و تأثیرات متقابل پدیده های بهداشتی و درمانی در بروز صورتبندی و ترتیبات اجتماعی مختلف
- مطالعه کلاسیک: امیل دورکهایم: تیپ شناسی خودکشی / خودکشی خودخواهانه، دگرخواهانه / آنومیک / جبرانگارانہ // نسبت میان خودکشی و دینداری // پروتستان و کاتولیک.
- تأثیرات حاصل از پزشکی شدن / پزشکی سازی مقولات مختلف در تغییر نهاد خانواده و مناسبات زناشویی و خانواده // تأثیرات حاصل از تکنولوژی سونوگرافی و تشخیص زودهنگام جنسیت در افزایش نرخ چند همسری در برخی جوامع شرقی

مفهوم شناسی و پیشینه تاریخی جامعه شناسی پزشکی (ادامه)

- **جامعه شناسی پزشکی** /// مطالعه ساخت سازمانی، روابط مربوط به نقش ها، نظام ارزش ها، آداب و مناسک و وظایف پزشکی به عنوان یک نظام اجتماعی خاص... /// مختص کسانی که از نظر شغلی، آموزشی و پژوهشی مستقل از هیأت پزشکی هستند و از استقلال عمل در این باره برخوردار هستند.
- **جامعه شناسی در پزشکی** /// ناظر به وارد ساختن پدیده های اجتماعی در زمینه علوم پزشکی است // جامعه شناسی در خدمت پزشکی /// مشارکت جامعه شناس و پزشک جهت مطالعه سیر و جریان پیشرفت یک بیماری مفروض، و ...
- **پزشکی اجتماعی** /// واضع این اصطلاح، پزشک فرانسوی، بنام **Guerin, 1848** است. **Community Medicine** /// مطالعه رابطه میان بهداشت، بیماری و سلامت و نوع اجتماع /// اجتماع کارگران // فرهنگیان // جنبه عملی و کاربردی مطالعات جامعه شناسی پزشکی
- **جامعه شناسی بدن** /// فراسوی نگاه فیزیولوژیک و زیستی /// رویکردهای نظری /// طبیعت گرایی / ساختارگرایی // ترکیبی (تلفیق عاملیت و ساختار)

مفهوم شناسی و پیشینه تاریخی جامعه شناسی پزشکی (ادامه)

- تغییرات عمده پارادایمی در مناسبات سلامت، بیماری و درمان
 - بیماری Vs. سلامت
 - بیمارستان Vs. اجتماع
 - حاد Vs. مزمن
 - درمان Vs. پیشگیری
 - مداخله Vs. مراقبت
 - بیمار Vs. شخص
- (حاشیه)؛ نسبت تقابلی پارادایم زیست پزشکی و اقتدار حرفه ای پزشکان با آلترناتیوهای ارائه شده

در چند سال گذشته سیر تحولات سلامتی در دنیا و در ایران باعث توجه هر چه بیشتر به مقوله‌های اجتماعی سلامت شده است.

مشکلاتی نظیر بی سوادۑ، بیکاری، فقر، اعتیاد و رفتارهای پرخطر بیش از هر عامل دیگری به سلامتی انسان ها و جوامع آسیب وارد می نماید

• مباحث جدیدی چون سرمایه اجتماعی و شبکه‌های اجتماعی که بطور روزمره با آنها روبرو می‌شویم در حیطه دانش پزشکی قبلی قرار ندارند. (جامعه شبکه ای)

• ناممکن بودن اقدام مؤثر برای سلامت جامعه صرف نظر از عطف توجه به مؤلفه های اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی جامعه

• برخی از عوامل اجتماعی تعیین کننده سلامت

- میزان درآمد
- سطح تحصیلات
- شغل
- تغذیه
- طبقه اجتماعی (پایگاه اقتصادی اجتماعی)

برخی ملاحظات و گزاره های مهم در جامعه شناسی پزشکی

مجموعه نظریات پست مدرن، علیرغم همه تنوع و تکثر موجود در میان آن ها، ضمن نقد شیوه های مراقبت های رایج پزشکی، استفاده از دیگر شیوه های بدیل مراقبت را مورد توجه قرار می دهند و همزمان بر اهمیت مسئولیت فزاینده افراد جامعه برای سلامتی تأکید می ورزند.

برخی ملاحظات و گزاره های مهم در جامعه شناسی پزشکی (ادامه)

در نظام مراقبت سلامت مبتنی بر بازار علاوه بر این که زمینه مناسب برای ورود کلیه متقاضیان خدمات بهداشت و سلامت، فارغ از استطاعت مالی آن ها، فراهم می گردد، دیوان سالاری گسترده برآمده از نظام بیمه ای و دستمزد در برابر خدمت با تضعیف کارایی آن نظام همراه می گردد.

برخی ملاحظات و گزاره های مهم در جامعه شناسی پزشکی (ادامه)

تالکوت پارسونز، از جامعه شناسان تأثیرگذار در سنت ساختاری کارکردی، ضمن تأکید بر اهمیت نقش ها و کارکردها، مواردی هم چون فقدان سودجویی، بی تفاوتی عاطفی، آزمایش های متداول و طی مدارج علمی جهت ارزیابی لیاقت حرفه ای را از عناصر تمیز دهنده نقش پزشک از دیگر نقش های اجتماعی در نظر می گیرد.

برخی ملاحظات و گزاره های مهم در جامعه شناسی پزشکی (ادامه)

فرهنگ، از جمله پدیده ای بسیار اساسی در مطالعات جامعه شناختی است که در نسبت با حوزه پزشکی و درمان نیز مورد تحلیل قرار گرفته است. پاسخ های فرهنگی برانگیخته شده در افراد متأثر از نیازهای انسانی از قبیل متابولیسم، تولید مثل، رفاه و امثال آن یکی از تعابیر رایج در نظریه مالینوفسکی در مطالعات فرهنگی محسوب می شود.

برخی ملاحظات و گزاره های مهم در جامعه شناسی پزشکی (ادامه)

«تعریف بیمار از مسأله بیماری متضمن رویه ای کم و بیش پیچیده تر از تشخیص اظهار شده از سوی پزشک است. واقعیت مذکور در حکم یکی از محوری ترین رئوس نقد به نظریه آسیب های ضایعه شناختی می باشد.

برخی ملاحظات و گزاره های مهم در جامعه شناسی پزشکی (ادامه)

میان سرمایه اجتماعی و سلامت ربط وثیق وجود دارد که این مهم در قالب توجه به مواردی مشتمل بر شبکه ارتباطی، کنش مدنی، کارایی همسایگی، احساس تعهد و تعلق و نیز اعتماد مورد توجه پژوهشگران حوزه جامعه شناسی پزشکی واقع می شود.

برخی ملاحظات و گزاره های مهم در جامعه شناسی پزشکی (ادامه)

نظریه های عامیانه و غیر تخصصی پیچیده بیماران از اهمیت زیادی برخوردار هستند؛ این دسته از نظریات در مدل های جدید ارتباطی میان پزشک و بیمار - مشخصاً در مدل مذاکره - مورد توجه قرار می گیرد.

برخی ملاحظات و گزاره های مهم در جامعه شناسی پزشکی (ادامه)

نظام مراقبت سلامت مبتنی بر بازار از جمله نظام های رایج در مناسبات سرمایه داری است که طی آن حق انتخاب مصرف کننده مورد توجه قرار داده می شود و این امر، موجب افزایش کارایی در تخصیص منابع میان قسمت های مختلف بخش سلامت می گردد.

برخی ملاحظات و گزاره های مهم در جامعه شناسی پزشکی (ادامه)

پذیرفته شدن و پذیرفتن بیماری، پوشاندن بیماری و کتمان آن، انزوا و گوشه نشینی از جمله مهم ترین استراتژی های مهم بیماران در جریان پنهان سازی بیماری، به عنوان لکه ننگ، هستند که در رویکردهای تفسیری و نیز در نظریه برچسب زنی مورد تأکید قرار داده می شود. گافمن، جامعه شناس کانادایی، در جریان مطالعات ناظر بر بیماری های روانی در تیمارستان به این یافته مهم دست یافته است و پژوهشگران بعدی آن را به شیوه های مختلف بسط و گسترش دادند.

برخی ملاحظات و گزاره های مهم در جامعه شناسی پزشکی (ادامه)

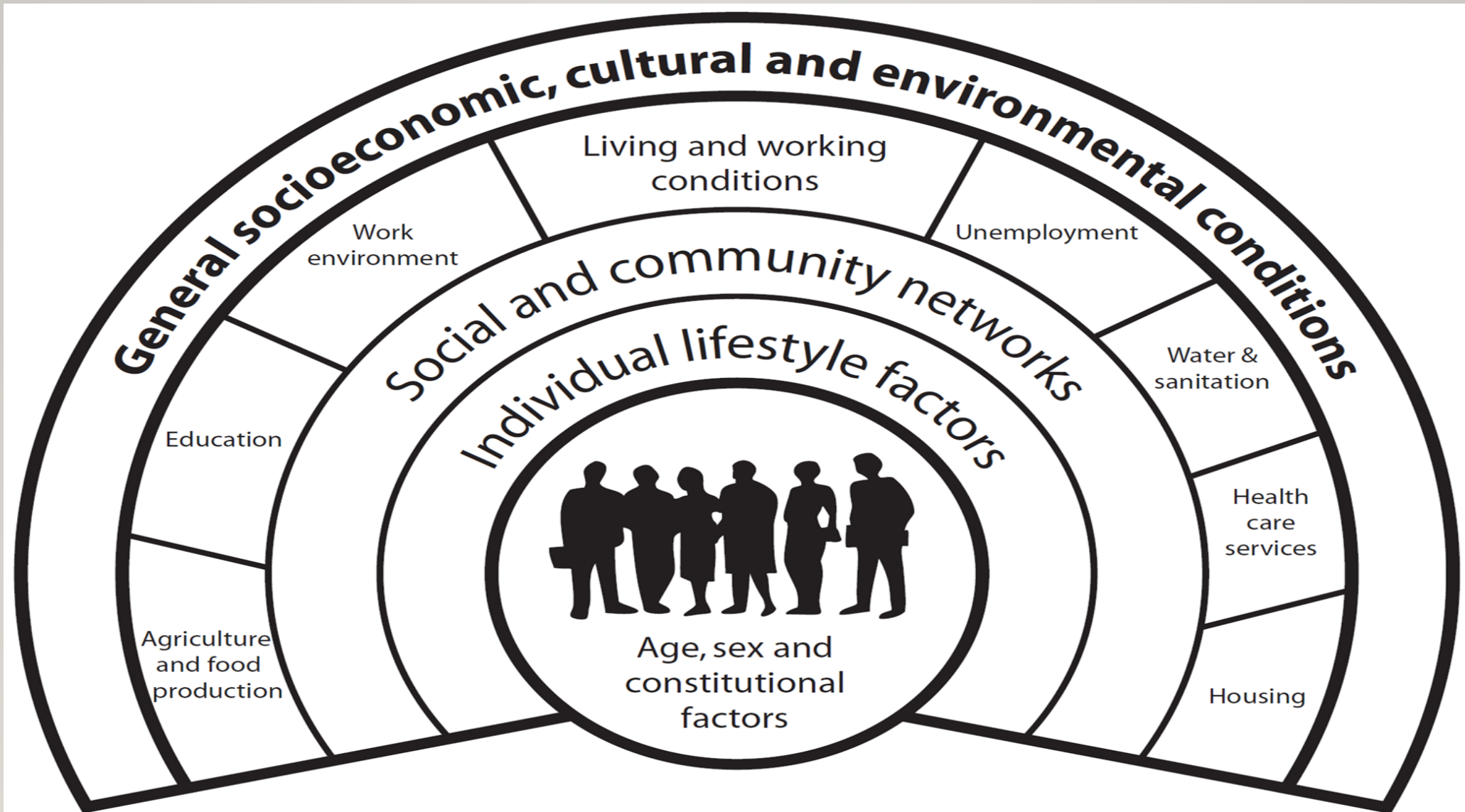
عقلانیت دارای انواع مختلفی است؛ در این میان، آرمان
«خدمت به بیمار» از مقولاتی است که بر مبنای عقلانیت ذاتی
قابل تبیین می گردد

برخی ملاحظات و گزاره های مهم در جامعه شناسی پزشکی (ادامه)

مطابق با سنت ساختاری کارکردی، پزشک و بیمار دارای نقش های معین و از پیش تعریف شده ای هستند که طی آن نوع برداشت های ذهنی افراد از یک عمل خاص کمترین اهمیت و ارزشی ندارد. به بیان دیگر، بر اساس سنت مذکور، ساحت ذهن و امر عینی از یکدیگر مستقل انگاشته می شود.

• توزیع عادلانه و ارتقاء سطح سلامت از طریق مداخله در سطح تعیین کننده های اجتماعی سلامت؛

-
- ضرورت فوق الذکر در تقابل با توهم بی طرف پنداری، و همسو با ضرورت موضع گیری های اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و اقتصادی خواهد بود.
 - به این اعتبار، علم پزشکی، و کنشگران حرفه ای فعال در آن نیز درگیر حوزه ای کاملاً سیاسی هستند.
 - این امر، بیطرفی ادعایی (**Neutrality**) مورد تأکید در پارادایم زیست پزشکی، ذیل عنوان علمی بودن (**Scientific**) را به چالش می کشد.
 - ضرورت به رسمیت شناخته شدن گفتگوی نهادی و چند سویه
 - یکپارچه سازی بدنه آموزش عالی به لحاظ ساختاری

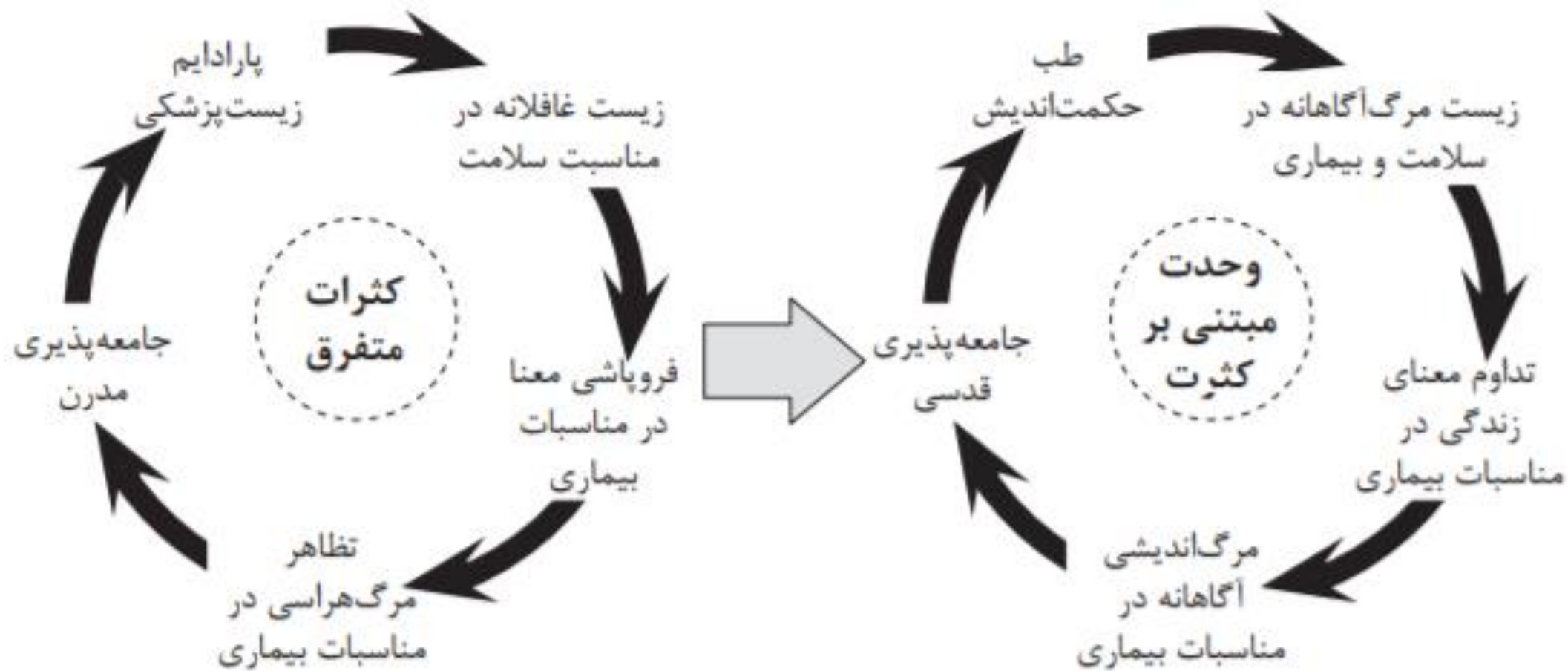

ماهیت برساختی دانش پزشکی

- مفهوم پارادایم /// Ludwik Fleck // پزشک قرن ۱۹ // تحت تأثیر فیزیک کوانتوم و نظریه نسبیت در فیزیک // مقدم بر دیدگاه پارادایمی توماس کوهن ///
- دانش پزشکی محصولی اجتماعی است // جهان بینی فرد دانشمند یا پژوهشگر پزشکی بستگی به گروهی دارد که آنان در آن تربیت اجتماعی می شوند. // بررسی شونده از بررسی کننده /// ابژه و سوژه // از همدیگر متمایز نیستند. /// مفهوم سبک تفکر: آن چه به منزله واقعیت در نظر گرفته می شود، محصول سبک تفکری است که در آن تربیت می شویم.
- (مثال): آزمایش بدفرجام: مثالی از تأثیرپذیری اجتماعی پزشکی از مجموعه های تفکر: // عدم اجازه درمان سرطان گردن رحم، با این استدلال که درمان باعث تهدید باروری زنان می شود // پس بهتر است زنان به جای این که با قرار گرفتن در معرض خطر باروری معالجه شوند، مستعد فرزندزایی باقی بمانند... این نوع استدلال (ترجیح فرزند آوری) حاصل جوامعی است که مبتنی بر انتساب های جنسیتی و قومی سامان یافته اند.
- (مثال): بیماری drapetomania تمایل به فرار از دست ارباب // درمان: برداشتن انگشتان پا و امکان ناپذیر ساختن فرار جسمانی
- از نظر فلک دانش پزشکی بیماری، ابتلا به بیماری و بدن، همگی محصول سیاست، اقتصاد و عوامل فرهنگی تلقی می شوند. // به چالش کشیدن عینیت و حقیقی بودن دانش پزشکی /// پزشکی نمی تواند کاری از پیش ببرد جز این که این مجموعه های تفکر فرهنگی و ساختاری را در هسته جامعه مدرن منعکس کند // تعامل سیاست، دانش، گروه های ذینفع در تولید دانش بدن و سلامت کلیت نظریه لودویک فلک را تشکیل می دهد.
- رویکرد مارکسیستی: روابط اجتماعی سرمایه داری بر شکل گیری دانش پزشکی مؤثرند.
- رویکرد فمینیستی: دانش پزشکی بدن های زنان متأثر از مفروضات پدرسالارانه است /// نقد فمینیستی دانش پزشکی
- رویکرد فوکویی: دانش پزشکی از دولت و رشته های علمی حرفه ای تأثیر می پذیرد (دانش و قدرت).

تحلیل جامعه شناختی دیالکتیک مرگ آگاهی و پزشکی شدن جامعه در مناسبات تمدنی مدرن

- تغییر در مبانی هویت ساز انسان مدرن
- هویت به مثابه بخش جدایی ناپذیر وجود انسان
- مبانی هویت دوره ماقبل مدرن VS. هویت در دوره مدرن
- جامعه بدنی Somatic Society / بار شدن هویت بر بدن // غیریت سازی // نقش دیگران مهم در قالب مانیتورینگ.
- مرگ آگاهی و مرگ به مثابه اصلی ترین چالش مندرج در جامعه بدنی / جهانشمول بودن دغدغه های بنیادین و وجودی انسان ها (از کجا آدمم و آمدنم بهر چه بود /// بویژه با فراوانی رو به رشد بیماری های مزمن و صعب العلاج //
- فاصله اندازی بین زیست موجود و امر محتوم/ مکانیزم های فاصله افکنی / عقلانی سازی بدن / کنترل بدنی //
- پارادوکس انسان مدرن // فرار از مرگ به مثابه عنصر سازنده هستی وی // پاسخ پزشکی به سودای مرگ گریزی کنشگر مدرن /// تشدید و بازتولید چرخه مرگ آگاهی و پزشکی شدن جامعه /// محوریت مفهوم جوانی و زیبایی// خروج مصرف پزشکی از فاز عقلانی و به فاز منزلتی و تشخیص بخشی///
- جامعه پذیری سکولار // مبتنی بر دوگانه مرگ و زندگی؛ either this one or that one.
- جامعه پذیری قدسی /// مبتنی بر هم ارزی مرگ و زندگی both this one as well as that one
- ضرورت برساخت اجتماعی گفتمان سلامت معنوی

شکل ۳: گذار از پارادایم زیست‌پزشکی (سمت چپ) به پارادایم طب حکمت‌اندیش (سمت راست)

پژوهش های مرتبط

- اخلاصی، ابراهیم (1396)، مدل نوین در بر ساخت اجتماعی سلامت معنوی، *فصلنامه علمی پژوهشی سبک زندگی اسلامی با محوریت سلامت*، دوره 2، شماره 1 صص 37-52
- اخلاصی، ابراهیم (1395)، نقد اخلاقی و اجتماعی پارادایم زیست پزشکی با تأکید بر تعامل علوم پزشکی و علوم انسانی، *فصلنامه علمی پژوهشی راهبرد فرهنگ*، شماره 34 صص 31-77
- توکل، محمد، اخلاصی، ابراهیم، تابعی، سیدضیاءالدین (1395)، سنخ شناسی ادراکات کنشگران نظام درمان از معنویت، *فصلنامه علمی پژوهشی تاریخ پزشکی*، شماره 25 صص 51-98

تشکر از شما همراهان معزز، بابت حُسنِ تحملی که مبذول
فرمودید.